

Образователната политика относно изучаването на българския език в чужбина

доц. дпн Елена Сачкова
учител в у-ще „Кирил и Методий“, Париж,
бивш преподавател
по училищно законодателство
и по история на българското образование
в СУ „Св. Климент Охридски“, София

Настоящото проучване има за цел да очертае в най-общ план хронологията на образователната политика на България по въпроса за изучаването на българския език в чужбина през последните две десетилетия. То трасира основните събития, като се опира на нормативни документи, медийни изяви и спомени на членове на Асоциацията на българските училища в чужбина.

Когато през 1991 г. се приема конституцията на Република България, една от основните цели на всички политически сили е поправянето на щетите, нанесени от асимилационната политика на комунистическия режим, която подтиква през 1989 г. стотици хиляди български граждани да се преселят в Турция¹. Тъй като правото на гражданите от небългарски произход да изучават своя език, регламентирано в конституцията от 1971 г., е погазено, на този проблем се отделя специално място в новата конституция: „Чл. 36. (1) Изучаването и ползването на българския език е право и задължение на българските граждани. (2) Гражданите, за които българският език не е майчин, имат право наред със задължителното изучаване на българския език да изучават и ползват своя език“. Така изучаването на официалния език на страната се обвързва с изучаването на малцинствени езици.

Практически по същото време се извършват промени в политиката относно българското образование в чужбина. Десетилетия наред комунистическите правителства поддържат в чужбина, от една страна, няколко държавни среднообразователни училища, и, от друга страна, структури към дипломатическите мисии, наречани също за краткост училища, където се преподават български език и евентуално история и география на България. И едните, и другите са изцяло на държавна издръжка: помещения, учебници, учители и всичко друго, нужно за нормалното протичане на учебния процес. Някои от училищата към посолствата не са приети добре от български дипломати и преустановяват дейността си в края на 80-те години. Но смъртоносният удар е нанесен през 1991 г. Поради финансови трудности и недалновидна политика са закрити всички структури към българските представителства и четири от седемте български държавни училища в чужбина.

Пак по това време български граждани започват да напускат свободно страната и да се установяват в различни страни по света като легални или

¹ По приблизителни данни техният брой се определя на 360 000 души.

нелегални имигранти. Но този процес е по-слаб спрямо преселването на българските турци и не се познава добре. Закриването на българските образователни институции в чужбина убягва от вниманието на депутатите, не е ясно дали се отчитат и емиграционните процеси на български граждани или по чисто теоретични съображения в конституцията се включва чл. 26. (1): „Гражданите на Република България, където и да се намират, имат всички права и задължения по тази Конституция“.

Правото и задължението да се изучава български език навсякъде по света са свързани най-тясно с постановките на чл. 53, който внася дълбоки промени в образователната система: задължителното основно образование е заменено със задължително училищно обучение до 16-годишна възраст; премахва се възпитанието в духа на марксистко-ленинската идеология; позволява се откриването на частни училища.

Езиковите права (чл. 36) и правото на образование (чл. 53) са основни, т.е. всеобщи и неотменими конституционни права на българските граждани, чието упражняване трябва да се детайлизира в закон, определящ правилата за поведение, средствата, начините, по които се упражняват правата и се изпълняват задълженията. Тъй като конституционните промени са съществени, се налага да се създаде бързо нов образователен закон. Законът за народната просвета е приет в рекорден срок и обнародван през октомври 1991 г. За българските граждани в чужбина е помислено едва в допълнителните разпоредби, където се упоменава, че за тях трябва да се откриват държавни училища. Включването на тези училища в основния образователен закон е все пак крачка напред, защото по този начин те за първи път се признават по законодателен път като елемент на българската образователна система, макар че някои от тях съществуват повече от половин век. Зад постановката за българските държавни училища в чужбина обаче стои опит, богат на поуки, които не са отчетени. Още тогава се знае, че не може да се създадат български държавни училища навсякъде, където има компактни групи от български граждани. Предвидената единствена мярка е недостатъчна, за да гарантира правото да се изучава български език. Що се отнася до задължението да се учи официалния език, за него въобще не се говори.

През последното десетилетие на ХХ-ти век не се отчита никаква еволюция в образователната политика спрямо българските граждани в чужбина. Три български държавни училища продължават да отварят врати в Братислава, Будапеща и Прага. Нови не се откриват дори в страни като Великобритания и САЩ, където се формират големи български общности от новопреселени имигранти. Нито едно правителство не предприема мерки за попълване на законодателните пропуски.

През разглеждания период образователната политика се интересува само от

етническите българи в чужбина. Държавата няма към тях конституционни задължения, но грижите за българите по произход са следствие от развитието на новите етнически модели в България и в други източно-европейски страни, които зачитат правата на малцинствата. С приемането на постановление на Министерския съвет през 1993 г. образованието на чужди граждани с български произход започва да се подпомага. Въвеждат се мерки, улесняващи обучението в България на българи по произход. Изпращат се учебници и учители в училища на държави, признали българските малцинства. Такива чужди училища, предлагащи обучение по български език, се развиват в Молдова, Румъния, Сърбия, Украйна, Казахстан и др. През 2008 г. получават помощ 18 училища в 7 страни².

По линията на техните малцинствени политики други държави също създават програми за изучаване на български език в местни държавни или общински училища (Австрия, Австралия, Канада, Унгария, Финландия). Не разполагаме нито с официални данни за сътрудничество между българското образователно министерство и съответните държави, нито със статистически данни за гражданството на учениците. Що се отнася до методиката на обучение, то в Австрия например българският се преподава и като майчин, и като чужд език, а в Унгария като майчин.

Законът за българите, живеещи извън Република България, обнародван през 2000 г., не променя съществено състоянието на нещата. Постановките му отиват малко по-далеч от практикуваното вече изпращане на учители, учебници и други материали, защото се предвижда и финансиране чрез специален фонд, който обаче не се създава. При гласуването на закона се мисли, че той се отнася не само за етнически българи, а и за български граждани в чужбина. Но отново не се гарантират тяхното право и задължение да изучават български език. През следващите години законът не се прилага на практика спрямо всички организации, свързани с изучаването на българския език, които влизат в обсега му, а продължава по традиция да обслужва български малцинства в Източно-европейски страни. Например, когато през 2006 г. асоциацията „Български език – език европейски“ в Париж иска от МОН учебници за своето новооткрито училище, отказът се мотивира с това, че учебници се пращат само в Украйна и Молдова.

През последното десетилетие на ХХ-ти и началото на ХХI-ви век частни лица, политически фигури и различни организации апелират българските държавници да се погрижат за изучаването на българския език в чужбина. Обучението към посолствата се възстановява постепенно, но изцяло по частна инициатива. Български училища (съботни, неделни и делнични) се откриват и без пряка връзка с посолствата. Някои училища функционират неформално без официална регистрация на физическите лица, които ги създават. Други са основани от чуждестранни

² Даниел Вълчев, Изказване. – В: Новата държавна политика към българите по света, CD-ROM, 2008.

юридически лица (просветни дружества, културно-просветни клубове и центрове, религиозни общности, български бизнес съвет), създадени изцяло от или с главното участие на български граждани. Навсякъде преобладават ентузиазмът и чувството, че се върши свято възрожденско дело за запазване на българския език и култура по света. Заговаря се и в България за българските училища в чужбина.

В следствие на този процес през 2003 г. се дискутира нова образователна структура. Тя остава без точно наименование, защото въпросните училища в чужбина, в които се изучава български език, не отговарят на дефиницията за училище, дадена в Закона за народната просвета. Законът не е променен, но в допълнителните разпоредби на Правилника за неговото прилагане се добавя нов параграф: „към посолствата на Република България може да се организира обучение по български език и литература, история и цивилизация и география и икономика (или частта от тях, отнасяща се до историята и географията на България)“. Наредба от 2003 г. относно признаването на обучението, получено в училища на чужди държави, освобождава от приравнителни изпити по трите български предмета тези, които са ги изучавали в класовете към посолствата и представят за това официален документ. Така за първи път се признава официално ролята на новите български училища в чужбина. Малко по-късно МОН разработва „Изисквания за организиране на обучение за български граждани към посолствата“³. Обучението към посолствата не е държавно, затова не трябва да се финансира от бюджета на МОН, а от такси и спонсори. Изисква се да се води от правоспособни учители по утвърдените в България учебни планове и програми. Училищата, отговарящи на условията, се считат за лицензирани, т.е. издаваните от тях удостоверения за проведено обучение по определен предмет се регистрират в регистъра на посолството и се признават в България. Единствената предвидена мярка, която подпомага упражняването на правото да се изучава български език, е обезпечаването на документацията относно учебните планове, учебните програми и списъка с утвърдените учебници, т.е. на информация, която се намира свободно в интернет.

Успоредно с обучението към посолствата разглежданият документ въвежда и друга структура: съботни или неделни училища. Техният статут е също така неясен като този на класовете към посолството. Предвидено е, ако отговарят на същите условия, издаваните от тях удостоверения да бъдат признавани.

През 2005 8 училища в 7 страни издават документи, признавани в България⁴. През 2008 г. „обучението към посолството“ се осъществява в 20 училища в 15 държави. Практиката показва, че не е важно дали училището се намира в същия

³ Документът няма дата, подпис, регистрационен номер и не е публикуван.

⁴ Елена Сачкова, „Училище „Кирил и Методий“, Париж – детектор на проблемите на обучението по български език на децата в чужбина“, 2007 (ръкопис).

град, където е посолството, и дали се помещава в неговата сграда или не. Основният критерий е лицензирането. Останалите български училища предлагат „обучение извън посолството“. Ако издават удостоверения, те не се признават в България. През 2008 г. такива са 50 училища в 25 страни⁵. Около две години по-късно общият брой е нараснал на „135 български неделни училища, създадени от български общности по света“.⁶

И лицензираните, и нелицензираните „неделни“ училища всъщност нямат статут на училища, защото не предлагат пълно образование от дадена степен, а само отделни курсове (по български език и литература, история и география на България, пеене, танци) в отделни дни от седмицата. Някои от тях ползват помещения, предоставени от български дипломатически представителства. Но това е заслуга на съответните посланици, а не на министъра на образованието нито на министъра на външните работи.

И най-напред Държавната агенция за българите в чужбина (ДАБЧ), а не МОН, започва да полага системни грижи за българските училища в чужбина. В началото се прави база с данни, провеждат се конкурси на различни теми и се изпращат книги, дидактични и други материали. През 2005, 2006 и 2008 г. агенцията организира кръгли маси по въпросите на обучението по български език в чужбина. МОН не изпраща свои представители на първата кръгла маса, но става домакин на следващите две. Кръглите маси са форум, на който учители от български училища в чужбина споделят проблеми, обменят опит и поставят искания за подпомагане на обучението по българските дисциплини. Те са основното средство, чрез което се развива диалогът между българските държавни институции и българските училища зад граница.

През първото десетилетие на XXI-ви век броят на българските училища в чужбина нараства в тясна връзка с новите демографски реалности, породени от емиграционните процеси. Според министър Божидар Димитров „гражданите, които са напуснали България по икономически причини, варират между 1-1.5 милиона, а гражданите от тъй наречените исторически области, останали на чужди територии поради териториални импутации в резултат на изгубени войни или масови преселвания, са около 2-2.5 милиона“⁷. Ако се погледне по-отблизо, се вижда, че не се използват статистически данни относно гражданството на тези близо четири милиона българи. А разграничението е важно дотолкова, доколкото конституционните и законодателните отношения на двете групи българи (български

⁵ Д. Вълчев, цит. документ.

⁶ Агенция „Фокус“, „Божидар Димитров за неделни училища в Б. Ю. Република Македония“, 23 април 2010 (<http://podkrepa.net/novini/180-uchilishta-macedonia> ; <http://www.focus-news.net/?id=f14673>)

⁷ Агенция „Фокус“, цит. статия.

и чужди граждани) с българската държава са различни. На тази основа само може да се предполага, че броят на децата български граждани е минимум триста хиляди.

Нарастналият брой на българите в чужбина увеличава тяхната тежест не само в икономически, но и в културен план. Наред с училищата в чужбина се развиват и български църкви, издават се български вестници, появяват се сателитни канали и местни програми на български език, създават се многобройни сайтове за и на българите в чужбина. Започват и обединителни процеси. Най-напред през лятото на 2005 г. се основава в София Асоциацията на българските медии в чужбина. На следващата година по неин образец се обединяват българските училища в САЩ. През 2007 г. недоволството от нежеланието на властите да се организира кръгла маса ускорява раждането на Асоциацията на българските училища в чужбина (АБУЧ). На следващата година се учредява Асоциацията на българите по света. Една от нейните комисии работи в сферата на образованието. Както споменатите, така и други организации се стремят да обединят силите на гражданското общество за поставяне на искания към държавните власти и постигане на общи цели. Асоциацията на българските училища в чужбина се включва в борбата, като се опира на конституционното право да се изучава български език.

Силните емиграционни процеси и ниската раждаемост рязко намаляват населението на България и представляват заплаха за нейното демографско и икономическо развитие. Затова въпросът за връщането на емигрантите в родината се вмества постепенно във вниманието на политическите сили. Исканията и критиките, отправяни към правителствата чрез кръглите маси и други форуми, чрез медиите, чрез срещи с представители на властите в България, достигат до различните етажи на властта и започват да предизвикват съответни реакции. През есента на 2007 г. МОН отпуска за първи път учебници на български училища в западни държави според принципа „Който чул, той взел“. Това е бойното кръщение на АБУЧ, която разпространява новината сред българските училища в чужбина и помага за набавянето на учебниците. По същото време проект за дистанционно обучение по български език, опиращ се на техническите възможности на Националния образователен портал, е отхвърлен с мотива, че няма наредба за дистанционното обучение. А тази форма на обучение е включена в закона през 1998 г.!

Годината на коренна промяна е 2008-ма. За първи път се представя от правителството национална стратегия за работа с българите по света⁸, предложена за публично обсъждане. Разработват се и програми за нейното прилагане на практика⁹. През месец май се провежда национална кръгла маса „Новата държавна

⁸ Национална стратегия за работа с българите по света (Проект). - В: Новата държавна политика към българите по света, CD-ROM, 2008.

⁹ Програми по изпълнение на новата държавна политика към българите по света (Проект). - В: Новата държавна политика към българите по света, CD-ROM, 2008.

политика към българите по света”, в която участва министърът на образованието Даниел Вълчев¹⁰. Устройственият правилник на МОН се допълва с нова точка, според която Дирекция „Координация и контрол на средното образование” координира дейностите по провеждане на обучение по български език и литература, история и география на България към дипломатическите представителства на Република България¹¹.

По това време сътрудничеството между държавните институции (МОН и ДАБЧ), от една страна, и гражданското общество в лицето на АБУЧ, от друга, прави първите си стъпки, които не се оказват никак леки. Асоциацията не е приета като съорганизатор на третата кръгла маса. Оказва се, че тя не може да предлага точки в дневния ред, теми за дискутиране и др. Затова управителният съвет решава асоциацията да организира собствена конференция, която протича на 16 юли 2008 г. в Народното събрание. Депутати изразяват единодушно своята морална подкрепа за делото на българското образование в чужбина¹².

Що се отнася до поредната кръгла маса по въпросите на българското образование зад граница, тя се провежда на следващия ден. Неуредици около пропуската на участниците в сградата на МОН и краткотрайното присъствие на министъра помрачават настроението, но обмяната на мнения е плодотворна. Най-важната новина е, че са осигурени пет милиона лева за подпомагане на българските училища в чужбина. В тази връзка по-късно МОН кани АБУЧ да участва в изработването на програма, която финансира проекти на училища. Тя е наречена „Роден език и култура зад граница” и се прилага за първи път за учебната 2009-2010 г. В нея участват 53 училища с около 3000 ученици. За различни български училища по света се говори все по-често в българската преса, по радиото и телевизията. Вестник „Поглед” им посвещава дори специална рубрика.

Подкрепяйки все по-активно българските училища в чужбина, създадени от юридически лица с нестопанска цел, които на практика са чуждестранни структури, МОН тръгва бавно към премахването на българските държавни училища: от 2007 г. не се открива първи клас, когато броят на учениците е по-малък от 16; общественото мнение в България се настройва негативно, като се подчертава единствено финансовата страна на въпроса и др. Тъй като критиката на министър Д. Вълчев спрямо тези училища не се посреща добре в страната, той се обявява за запазването на държавните училища по време на националната кръгла маса през май 2008 г. В същото време министърът подчертава, че не е ефикасно поддържането на училища за трийсетина деца, докато в други страни има „десетки хиляди деца от

¹⁰ Вж. Новата държавна политика към българите по света, CD-ROM, 2008.

¹¹ Изменения и допълнения на устройствения правилник на министерството на образованието и науката, публикувани в бр. 61 на „Държавен вестник”, в сила от 08.07.2008 г.

¹² Снежина Мечева, „Една конференция – много надежди”. – В: България сега, 14 август 2008, (http://www.bulgariasega.com/interesting_facts/cultura_sabitia_usa_canada/2320.html)

български произход, а там не даваме нито една стотинка”¹³. Показателно е, че министърът говори за деца от български произход, а не за български граждани, и няколко параграфа по-късно всъщност критикува идеята за откриване на държавни училища в Испания или САЩ, т.е. в населени места с големи български колонии. Той цитира конституционното право и задължение на българските граждани да изучават български език, но мерките, обсъждани в рамките на новата образователна политика, не осигуряват тяхното упражняване¹⁴. Проектозаконът, представен през февруари 2009 г., преминава през различни стадии на обсъждане. Той не достига до пленарна зала поради промененото съотношение на политическите сили след проведените избори. Кабинетът на ГЕРБ започва работа по нов законопроект.

Една от първите изяви на новия министър на образованието Йорданка Фандъкова е участието ѝ през юли 2009 г. във втората конференция по въпросите на образованието на българите в чужбина, организирана главно от АБУЧ. Над двеста участници – политици, преподаватели и общественици засвидетелстват своя интерес към разискваните въпроси. Аналогична конференция ще се проведе и през лятото на 2010 г. Това показва, че в организирането на дискуссионни форуми ролята са променени. Преходът от държавна към неправителствена инициатива е траен.

През пролетта на 2010 г. е лансирана отново програмата „Роден език и култура зад граница“. Бюджетът ѝ е намален, но поне броят на подадените проекти е почти двойно по-голям. МОМН предлага за обществено обсъждане своя проектозакон относно училищното образование през месец май. Чл. 47, който се отнася пряко до образованието в чужбина, възпроизвежда чл. 38 от предходния проектозакон. Но други нови членове специално подчертават грижата на държавата за обучението на българите в чужбина и обвързват правото и задължението да се изучава български език с институциите на образователната система.

Спрямо действащия Закон за народната просвета проектозаконът е крачка напред, защото увеличава броя на институциите, чрез които могат да се изучават в чужбина български език и литература, история и география на България. За първи път наред с българските държавни училища зад граница се включват по законодателен път в образователната система училища към дипломатическите и консулските представителства на Република България. Въпреки това предложените мерки не дават достатъчно гаранции за образователните права на българските граждани в чужбина, а проблемът за конституционното задължение да се изучава

¹³ Д. Вълчев, цит. изказване.

¹⁴ Вж Елена Сачкова, „Анализ на доклада „Българите по света и държавната политика“, част 31 „Българското училище в чужбина“, представен от Ивайло Калфин, зам. министър-председател и министър на външните работи, 03.12.2007 г.” (ръкопис); Елена Сачкова, „Бележки по доклада „Образователна политика сред българите в чужбина“, представен от Даниел Вълчев, министър на образованието и науката, на кръглата маса „Новата държавна политика към българите по света“, София, 13 май 2008 г.” (ръкопис).

български език не само в България, но и извън нейните граници, продължава да се подминава.

Вместо заключение, да сравним някои количествени данни. В българските училищата на сдружения в западно-европейски държави българските граждани са 95% от състава, а останалите са българи по произход¹⁵. През учебната 2009-2010 г. българската държава подпомага чрез специална програма обучението на около 3 000 българи в различни страни по света. Очаква се през следващата година броят им да се удвои. В същото време около 300 000 деца с българско гражданство остават извън вниманието на българската образователна политика.

3 юни 2010 г.

гр. Париж

Асоциация « Български език – език европейски »

сайт : www.languebulgare.fr

За контакт : Елена Сачкова

e- mail : elena.satchkova@free.fr

¹⁵ Според данни, обменени между учители в такива училища.